

Bertha Zoltán

A kritikaíró Szilágyi Domokos

A személyiséglélektani, kultúrhistoriai, hatástörténeti adalékokban és sziporkázón szel-lemes észrevételekben olyannyira gazdag nagy Arany János-tanulmány¹ önmagában is rávilágít Szilágyi Domokos kivételes műveltségének tágas tartományaira, szemléletének a klasszikus hagyománydimenzióktól a modernség messze futó horizontjain át a líraelmélet számtalan vonatkozásáig ívelő enciklopédikusságára. Különleges színességét és eleve-ségét ennek az esszékönyvnek nemkülönben az az elfogulatlanul eredeti látásmód biztosítja, amely által a szerző a vizsgált irodalomtörténeti folyamatokat saját megszenvedett költői tapasztalatainak tanulságaival tudja mindegyre átértelmezni. Magvas elmékedésekkel fűszerezett önreflexív előadásmódja kapcsán maga kéri írásában, hogy ha „az olvasót fárasztja a sok kitérő, nyugodtan leteheti a könyvet: én ugyanis úgy döntöttem, hogy Arany ürü-gyén mindent leírok, ami eszembe jut; bízván abban, hogy az jut eszembe, amit akarok”.² És tuda-tosan kijelenti: „Messzire kanyarodtunk? – Legtanulságosabbak a legtávolabbi összefüggések.”³ Kántor Lajos szerint az asszociatív „villanások – ezek jellemzik valójában a Kortársunk, Arany Jánost. A magyar líra, a magyar irodalom egészében benne élő, ott (tehetsége jogán is!) otthonosan mozgó Szilágyi Domokos egy-egy utalással nagy összefüggésekre (nem pozitívista), párhuzamokra, szemléleti megfelelésekre irányítja a figyelmünket (Arany–Babits, Arany–Radnóti, Arany–József Attila, Arany–Fuhász Ferenc), de idegenkedve minden provincializmustól, a világlíra egészében gondolkodik, sőt, a nagyvilágot nem szűkíti az irodalomra.”⁴ A széles látómező távlatosságát nyilván az is szavatolja, ahogyan a költő érzékenysége határtalanul terjed ki a premodern, az archaikus, illetve a modern-modernista ihletforrásokra és szellemi élményekre, sőt ami-ként az ironikus nyelvjáték relativizáló gesztusainak a nyomatékosításával a posztmodern episztémé ismeretelméleti szkepticizmusát is megelőlegezi. A bölcséleti és költészettörté-neti jellegű inspirációknak, illetve olykor teoretikus igényű megfontolásoknak a folytonos oszcillációjával képes a kritikus gondolkodó olyan termékenyen relacionista téziseket és kijelentéseket megfogalmazni, amelyek azután nemcsak az ő bámulatosan összetett szuverén lírafelfogására nézve lehetnek irányjelzők, hanem általában a magyar és a világ-literatúra sokféle áramlatát tekintve is mértékadó és rendkívül gondolatébresztő erővel bírnak. Beszédes példa erre, amikor a nyolcvanéves Adyt köszöntő egészen fiatalkori és hevületesen súlyos szavú szép verse (*Érmellék*⁵) után – bő évtizeddel később – a nagy

1 Szilágyi Domokos (a továbbiakban: SZ. D.), *Kortársunk, Arany János*, Bukarest, Ifjúsági Könyvkiadó, 1969.

2 Uo., 38.

3 Uo., 35.

4 Kántor Lajos, *Ki vagy Te, Szilágyi Domokos?*, Bp., Balassi Kiadó, 1996, 48.

5 Sz. D., *Érmellék*, *Igaz Szó*, 1957/11., 808.

előd halálának ötvenedik évfordulóján már azt vallja szinte „szentségtörő” őszinteséggel⁶, hogy bár „századunk első három évtizedében Ady Endre: vallás volt”: „ma már nem az”. Ugyan halhatatlanul „harcias és bátor isten volt”, mert „egész világgal kellett pörbe szállania” és „egész világot teremtenie”, s tiszteljük benne „a Muszáj-Herkulest”, de az isteni-mitologikus vonások vonzásának elapadása folytán „az elmúlt két évtized költő-nemzedékei az embert József Attilában találták meg”. Mindezzel pedig lényegkiemelő frissességet tanúsítva érez rá (egybevágón jelenkori irodalomtörténet-írásunk periodizációs alapmintázatával) arra a nagy folyamatra, amely az emlegetett (és máig megszólító erejű) „emberközelség” eszményét – a későbbi időszakok fejleményeinek tükrében még inkább láthatóan – valóban a másodmodernség korszakától kezdődően bontakoztatja ki, a szimbolista-szecesszionista esztéta modernség késő romantikus történeti-poétikai karakterét felváltó újrealista vagy tárgyias-racionalista világszemlélet eluralkodásának vonulatában. Amelynek sodrában a mitikus, transzcendentális, profetikus személyességeszmét és szubjektivitásképzetet a profán, szekularizált, egzisztencialista jellegű személyiségmodell viszonylagosítja. És pontosan rögzíti az Ady-hang folytathatatlanságának felszíni megmutakozását is: nevezetesen, hogy az újabb időkben még epigonjai sincsenek; márpedig „maga az epigonizmus, bármily sivár és kárhuzatos jelenség is, mégiscsak fokmérője valamennyire a költő iránti hevületnek.” Mint akár a József Attila-utánérzések és -reminiscenciák kétségtelenül hosszan elnyúló áradata. „József Attila közelebb áll hozzánk” – szögezi le végül önérzetes vallomással már az érett lírikus⁷, hogy egy másik ekkortájt született (1971-es) írásában – a vállalt szellemi-művészi példaóriás verseinek egy újabb válogatott gyűjteménye kapcsán, azt recenziálva – már a következőképpen foglalhassa össze állításait (mintha részint saját ars poeticáját is átvetítve rajtuk): „József Attilára mindig s mindenképpen szükségünk van. (...) Ahogy maga a költő mondja: »A mindenséggel mérd magad« – s ez nála nem üres szólam. Nála semmi sem üres szólam egyébként. / Ez a költészet mindennapi kenyerünk. Csakugyan goethei, dantei teljesség – s ugyanakkor petőfisi, csokonais közvetlenség, hétköznapiaink meghitt társa, bánatunk, örömünk osztályosa, vigasztalónk, ha csüggednénk, buzdítónk, ha lankadnánk, példaképünk mindörökké.”⁸ – De Szilágyi Domokos ezenközben kész hadakozni úgymond „egyres mai nyugati művészeti mozgalmak keleti vetülete”-nek, asszimilációjának esztétikai jogáért is. Védelmébe veszi például az abszurd irányzatot⁹ – a szüklátókörü Nagy Istvánnal szemben –, hangoztatva, hogy az „érthetőség határának tágitása valójában nemes cselekedet. Mert az író nem határőr; kutyakötelessége, hogy új birodalmakba vezessen.”¹⁰ És kiáll a beatnik-mozgalom, a beat-generáció szabadságközpontú irodalmi törekvései mellett – Székely Jánossal is hevesen vitatkozva.¹¹ Az

6 Sz. D., *Az első ötven év*, Előre, 1969. febr. 9., 5.; *Még egyszer*, Előre, 1969. márc. 23., 3. – Ugyanekkor nyilatkozza Székely János is hasonló élességgel, hogy bár „nagy versei jogán, attitűdjének, módorosságának, minden hibájának ellenére Ady Endre a magyar költészet legnagyobbjai között foglal helyet”: „az Ady-kultusz defenzívába vonult”, „Ady költészete: avul” („talán mert éppen most ment végbe a közízlésben az a fordulat, amely egyszerre előhívja és láthatóvá teszi mindazt, ami Ady költészetében szintén közízlés – a maga korának szecessziós közízlése volt”, s „nem ízlésünk szerint való többé a vezérkedésnek és profétáskodásnak az a légköre, amely Ady verseiből árad”), és így „vállalva az ódiomot, amelyet annak idején ő vállalt, ma már azt kell mondanunk: Kosztolányinak igaza volt”. Székely János, *A legszebbek = SZ. J., Egy rögeszme genezise: Esszék és bírálatok*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1978, 121–124.

7 Vö. Kántor, i. m., 44–45.

8 Sz. D., *József Attila legszebb versei = A költő életei: Szilágyi Domokos (1938–1976)*, szerk. Kántor Lajos, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1986, 152.

9 Sz. D., *Az első ötven év = A költő életei...*, i. m., 13.

10 Sz. D., *Az író nem határőr = A költő életei...*, i. m., 21.

11 L. Kántor, i. m., 60–61. – Székely János ominózus írása kíméletlenül ostromozza a hipsterek és beatnikek „gátlástalan, dologtalan” „huliganizmusát”, „hedonizmusát”, „gyönyör- és kábullattels ösztön-

elégedetlenség szabadságküzdalmi jogát kéri elsősorban számon, megállapítva, hogy a lázadás „*mégis jobb, mint a belenyugvás*”; s hogy nem szereti, „*ha mások gondolkodnak*” helyette.¹² (Legújabban Bogdán László beszél – mivelhogy a vitafelek órá is hivatkoztak, így ő is érintett volt benne – erről a nagy port kavart vitáról.¹³) Természetesen nem véletlen a művészi és társadalomkritikai affinitás ehhez a fajta nyugati protest-kultúrához, hiszen a Szilágyi Domokos-i radikális ironia (amely gyakran fokozódik fájdalmasan tomboló ontológiai szarkazmussá) a beat-költészettel rokon „üvöltést” vagy a kiáltás típusú neoavantgárd, neoexpresszionista intonációt – legjellegzetesebb változataiban – manifeszt módon mozgósítja. És más vonatkozásban is hasonló önérzettel jelenti ki: „*Ami pedig a költőket illeti – életkortól függetlenül – örökös föladatuk, hogy fiatalok legyenek.*”¹⁴ Másfelől viszont „*az önismeret iskolája*”-ként ünnepli Marosi Ildikó és Erdélyi Lajos könyvét, a húsz hatvanon fölüli író vallomását tartalmazó – és hézagpótlónak, kézikönyvszerű alpműnek tekintett – *Közelképeket*, mondván tiszteletteljesen: „*Mi, hatvan éven aluli fiatalok, ifjoncok, süvölvények meglehet, nem is tudtuk eddig, minő boldog korszakban élünk. Avagy nem az-é a boldogság teteje, ha van kiről példát vennünk? Ha van kihez igazodnunk, ha van kire fölnézünk, ha van, akit csalhatatlannak tarthatunk? Bizony, csakis ez adhat erőt a mindennapok küzdelmeiben, ez dobogtatja meg szívűnket, ha már-már csüggednénk, ebből merítünk, mint tiszta forrásból, innen a kitartás, ha kitartunk, a hősiesség, ha hősök vagyunk és viszont.*”¹⁵

Szerteágazó tematikájú cikkeiben, vallomásaiban, publicisztikus glosszáiban és kritikai írásaiban a költő nem is leplezi ezeket a rendhagyónak számító nyílt és lucidus véleményformáló gesztusait, az elemző, értelmező, vitázó, sőt akár köznapis személyességgel is öntanúsító regisztereket keverő beszédmód villódzó tarkaságait. Egyszer expressis verbis ki is nyilvánítja: „*Tulajdonképpen nem volna szabad bírálatot írnom, mert olvasáskor mindig azt tartom szem előtt, hogy én magam hogyan csinálnám.*”¹⁶ Másszor már a (ráadásul „mentegőtűzessel”, a mások „élveboncolásától” való tartózkodás bevallásával kezdett) recenzió címébe is beemeli a másféleség szempontját: „*Szabálytalan kritika két fiatalról*”¹⁷, – megint, itt is sietősen hozzátéve: „*Nem vagyok esztéta. Az elméleti kérdésekből mindig az érdekelt elsősorban, amit saját versfaragói gyakorlatomhoz tisztáznom kellett.*”¹⁸ Bajor Andorról szólva aztán egyenesen a következő alcímmel él: „*kritika helyett ollózás*”; merthogy „*énnekem kritikát kell írnom róla. És szépen megkerülöm ezzel az ollózással*” – mondja, s kiválasztja és felsorakoztatja a humorista író számos remek és mély értelmű szatirikus bölcséleti bonmot-ját, aforizmáját, éles elméjű szofizmáját *Tücsök és bogár* című kötetéből. Hozzátéve: lehet, hogy ez „*könnyebb megoldásnak tűnik föl, de tessék csak elképzelní egy szobát, beborítva cédulákkal, és szerencsétlen kritikus (úgy kell neki) ott ül mindennek közepette a szőnyegen, és fejét kapkodja, hogy egyebet ne mondjak.*”¹⁹ Egy másik írásának (*A kritikus magánya* címűnek) az esszéjegyzetszerű felütése máris frenetikus szellemességgel foglalja össze az intézményes irodalmi

életét”, s Ortegára utalva összegzi cikkének címében: *A selejt lázadása* = Sz. J., *Egy rögeszme...*, i. m., 340–346.

12 Sz. D., *Az elégedetlenség joga*, Kortárs, 1986/11., 76–79. (Kántor Lajos újraközlésében és kommentárjával az Előre 1968. április 7-i számából.)

13 *Az én útvesztői: Lövetei Lázár László levélinterjúja Bogdán Lászlóval*, Székelyföld, 2011/9., 156–159.

14 Sz. D., *Fiatal költők = A költő életei...*, i. m., 28.

15 Sz. D., *Az önismeret iskolája = A költő életei...*, i. m., 241.

16 Sz. D., *Igazságos tenger*, Igaz Szó, 1967/7., 111.

17 Sz. D., *Szabálytalan kritika két fiatalról*, Igaz Szó, 1964/9., 456–463.

18 Uo., 456.

19 Sz. D., *Tücsök és bogár, valamint: oboa és seprű: Kritika helyett ollózás*, Korunk, 1973/7., 1136–1138.

élet korabeli és mindenkori közállapotainak jellemzőit: „Íme: 1. a) az író szidja a kritikust, b) kivéve, ha a kritikus jót írt róla. / 2. a) A kritikus szidja az írot, b) kivéve, ha – olykor – nem szidja. / 3. a) Író szidja az írot, b) kivéve, ha jó barátja; ha tartozik neki; ha a másik főszerkesztő. / 4. a) Kritikus szidja a kritikust; b) pont nincs.”²⁰ S mintha Nagy László intését („Műveld a csodát, ne magyarázd”)²¹ is követné, amikor így figyelmeztet: „Jómagam úgy vélem, hogy aki szereti az irodalmat, ne fecsegyen róla, hanem művelje. (Vagy úgy, hogy ír, vagy úgy, hogy olvas.)”²² Ismét máskor – a nagyváradi újságíró Simon Magdának a második világháború poklát idéző dokumentumriport-könyve ürügyén tünődve – meg éppen a legvégső történelemmetafizikai kérdésmélysegeket bolygatja. A mindennemű diktatórikus-totalitárius hatalom által szívesen használt jelszóhoz („parancsnoki formulához”) fűzi imígyen megjegyzéseit: „»A cél szentesíti az eszközt.« / Vannak dolgok, amelyekre csak a kérdés a magyarázat. Ami nyilván, nem megnyugtató. De megnyugodni, belenyugodni nem is szabad. Elsőül mindjárt meg is kérdőjelezhetjük a parancsnoki közhelyet: hogy ti. mi szentesíti a célt?” S Arany János fanyar versére emlékeztetve („»Az emberi öltőt nagy feledékenységgel / Elnyeli mint tenger; / Csak kettő marad fenn az emlékezetben: / Der Denker und Henker« – azaz a gondolkodó s a hóhér”) újra ezt feszegeti: „Kérdezz, és megmondom, ki vagy. Kérdezd meg: hol, mikor kezdődik az emberi életben az abszurditásig vitt engedelmekedés szakasza? Ki látott például gyermeket, aki legzsengőbb korában a hóhéri pályáról álmodozzék? Hiszen a gyermek föl sem fogja a halált. A gyermek világa végtelen, s még így is szűknek érzi. Mikor halt meg az emberben a gyermek? Ki ölte meg, mi ölte meg? Az a vágy, amely az egymásra-utaltságát a hataloméval helyettesíti? Kérdésre kérdés. Meg kell tanulnunk felelni. De ez sem elég: meg kell tanulnunk megfelelni.”²³ Fel-felszíkraznak csak e rövidebb szövegművekből is tehát Szilágyi világképének bizonyos meghatározó alapotívumai – gondoljunk némelyik szállóigére: „csak az igaz, ami végtelen, / minden véges: megalkuvás”; vagy: „az egymásra-utaltság / legmagasabb fokon szervezett / formája a szeretet” (Bartók Amerikában). Máshol ugyancsak fanyar keserűséggel, groteszk fintorral leplezi le az emberi hübriszt, s utal arra, amit a posztmodernitásban (Reinhart Koselleck nyomán) egyidejű egyidejűtlenségeknek („a nem-egyidejű egyidejűségének”) szoktunk aposztrofálni, vagy (Ihab Hassan-i módra) történelmi happeningek sorozataként azonosítani: „Egész huszadikszázadiségunkkal, természettudományunkkal és technikánkkal meglehetősen nyomorultul festünk, hiszen még ezt a vacak kis Földet sem tudtuk berendezni. (...) Századunk, mindenestre, rettentő ellentétek százada; (...) Amíg megfér egymás mellett (tárgyilagosan szemlélve!) Einstein relativitáselmélete és a rabszolgakereskedelem, addig ne nagyon dicsekedjünk.”²⁴ Vagy mintegy afféle sarkalatos hermeneutikai alaptételt kristályosítja ki: „a vers nem akkor kezd életét, midőn megírják, hanem amikor újjászületik az olvasó szívében.”²⁵

Vibrálón sokszínű, sokszálú viszony fűzte korosztályos íróbarátaihoz, nemzedéktársaihoz is; az élénk viták, beszélgetések, eszmecserek közepette alapvetően persze határozott szolidaritással állt ki mellettük: „Ne kerteljünk: nemzedéki kérdés volt, van és lesz. Valaki szellemes francia – talán Cocteau – mondotta: ha látsz az utcán két férfit szótlanul haladni egymás mellett, egészen bizonyos, hogy apa és fia.” Az első Forrás-nemzedék „századajkájának”

20 Sz. D., *A kritikus magánya = A költő életei...*, i. m., 24.

21 Nagy László és Szilágyi Domokos, illetve az erdélyi irodalom kapcsolatáról l. újabban: Jánosi Zoltán, „Szólitlak, hattyyú”: *Válogatott írások Nagy László életművéről*, Bp., Magyar Napló Kiadó, 2006, 328–363.; Bertha Zoltán, *Erdélyiség és modernség*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2006, 218–237.

22 Sz. D., *Hol kezdődik a vers?*, A Hét, 1973/10., 4.

23 Sz. D., *Tünődés egy könyv ürügyén = A költő életei...*, i. m., 129–131.

24 Sz. D., *A kritikus magánya*, i. m., 25.

25 Sz. D., *A költészet hetén = A költő életei...*, i. m., 121.

Lászlóffy Aladárt nevezi. „Ha volt vezető egyénisége a – mondjuk így – első Forrás-nemzedéknek, nyilván csak Lászlóffy lehetett”²⁶ – szögezi le; noha fiatalkori leveleinek tanúsága szerint gyakori esztétikai vitákat is folytatott vele.²⁷ Azt viszont mindenképpen túlzásnak tartja (Kántor Lajos és Láng Gusztáv közös irodalomtörténeti összefoglaló munkájára – *Romániai magyar irodalom 1944–1970 – reflektálva*), hogy a Forrás-generációt az első nagy Nyugat-nemzedékhez lehetne mérni, illetve „hogyan az ötvenes évek közepén a Kolozsvári Egyetemen a század eleji, Négyesy-féle stilisztikai szemináriumokra emlékeztető tevékenység folyt volna.”²⁸

Páskándi műveiben – „a mi abszurd klasszikusunk”²⁹-nak tartja őt, aki „egy jó fejfel kimagaslott”³⁰ társai közül – főként a konkrétum és az absztraktum közti ugrásokat, síkváltásokat, összeköttetéseket igyekszik értelmezni, az asszociatív képzetátmeneteket kitapintani. „Megvonhatnók így is a mérleget: Petőfi – mondják – nagy volt az elvont dolgok érzéletes megjelenítésében – Páskándi mintha fordítva járna el: a kézzelfoghatót közelíti a fogalmihoz (...) Ez a nehezebb, már csak nyelvünknek aránylag fiatal kora miatt is. Azt hiszem, elfogadható a megállapítás, hogy a nyelvek, az eredeti jelentés elhomályosultával, konkrétumok nevével jelöli az absztraktumokat. Ilyen értelemben nevezem fiatal nyelvnek a magyart. Itt még az elvont fogalmak nevével is átüt az eredeti tárgyi valóság. Conceptio, mondja a latin, azaz fogantatás. E jelentésben már csak az orvosi szókincs őrzi. Egyébként a koncepció: fölfogásmód. (...) Fölfogás szavunk a konkrét cselekvés (fog, ige) hangulatát is idézi. Ha viszont koncepciót mondunk, sokkal elvontabban (és műveltebben és sznobabban) hangzik”³¹ – fejtegeti izgalmasan; az más kérdés, hogy név és jelentés, jel és jelölt között a genuin, akár a hangalakokban is kifejeződő organikus kapcsolat más nyelvelméleti nézetek szerint viszont éppen a magyar nyelv primordiális ősiségét bizonyíthatja.

Palocsay Zsigmond flórát, faunát, varázslatos bio- és humanoszféra – földanyai és csillagtávoli élettartományokat – átsugárzó természetlírájáról, „természet-himnuszairól”³² empátiuk mélységeket érzékeltetve értekeznek: „verseiben a költészet hajdani önmagára emlékezik, az élőbeszédre, bájolásra, mágiára, muzsikára”; „A költő rokona a kicsi mindenségnek; komázik s pofozkodik vele. Számára nem menedék, hasonlat, trópus a természet, hanem átültetett, létfontosságú szerv, immunreakció nélkül.”³³ De rokonszenvezik Saszet Géza szinte végletesen másfajta – mégpedig radikálisan gondolati, filozófiai-fogalmi költészet típusával is (amely megmozgatja a „berozsdásodott agyat”)³⁴, vagy Méliusz József szabadverseiről állapítja meg, hogy ami bennük a legmegragadóbb, az „valóságnak és álomszerű jelképesség-

26 Sz. D., Sorok = A költő életei..., i. m., 79–80.

27 „Így hát verselek és recenzálok, és esztétikai vitákat folytatok Lászlóffy Aladárral. Ő ugyan úgy véli, hogy belepiszkolok saját »költői« fészünkbe, de nekem az a véleményem, hogy a fejlődés ellentétek harca, akár fészken belül, akár kívül.” Sz. D., Levelek Váradi Emeséhez = A költő életei..., i. m., 88. – Miközben – Székely János kifogásai ellenében, miszerint a Lászlóffy-versekből hiányzik a zeneiség – azt is fejtegeti, hogy Babits, Szabó Lőrinc, József Attila, Illyés óta lényegében „minden jelentősebb költő verseiből hiányzik”; döntően az értelem és a gondolatosság primer energiáira („hogyan a vers ütni tudjon, s ha kell, fejbeütni”) mutatva rá summázza, hogy „a nyelv nem elsősorban zeneeszköz, s a költői nyelv is csak részben az.” Uo., 85–86.

28 Sz. D., Sorok, i. m., 79.

29 Sz. D., Az író nem határőr, Kortárs, 1986/11., 80.

30 Sz. D., Sorok, i. m., 79.

31 Sz. D., Hol kezdődik a vers?, i. m., 4.

32 Sz. D., Tallózó = A költő (régi és új) életei: Szilágyi Domokos (1938–1976), szerk. Kántor Lajos, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008, 360.

33 Sz. D., A kritikus magánya, i. m., 25.

34 Sz. D., „Szállok a filozófiának”, Korunk, 1973/1., 130–131.

nek finom keverése, a legföldhözköttettebb mondanivaló szolgálatában”.³⁵ (Bögözi) Kádár János cizelláltan finom, emocionálisan telített természetlírájáról őszinte elragadtatással így ír: „Képkalkoló fantáziája nem mindennapi (...) arányérzéke tökéletes (...) egyszerűen, simán, magától értetődően kapcsolódik a kép ahhoz, amit magyaráz; és mellelleg – nézzük csak meg tüzetesen – a modern versmondattan finomságaival is gyönyörködtet. (...) Szabadversei közelebb állanak a népköltészethez, mint megannyi ősi nyolcasban elpattogott verszet.”³⁶ De méltányolja Fábíán Sándor tárgyias-deszkriptív újrealista (és szemlélődő, gondolkodó, közlő jellegében egyénített)³⁷, vagy Balogh József tematikus-hangnemi árnyalatosságról árulkodó, szemléletességet és fantasztikumot megkapón elegyítő versalkotásait is³⁸; miközben mélyrehatón bírálja Szócs Kálmán túlérzelmesített, az otthontalanság rossz közérzetét demonstráló, de olykor szinte üresen pózoló deklamációit³⁹, Elekes Ferenc találó látványhangulatait megtörő laposabb hasonlatait⁴⁰, Cseke Gábor zavarosabb képtársításait.⁴¹ Vagyis érzékenyen közelít nemcsak a legkülönfélébb írói alkatokhoz, a kortársak és a *Forrás*-pályatársak ismert és a bírálatok írásakor számára személyesen akár még ismeretlen alakjaihoz, de meggyőző és végtelenül rokonszenves (mondhatni: kánonkényszer és igazodás nélküli) elfogulatlansággal, odaadó, friss figyelmességgel mind a befutottak, mind a tartósan háttérben maradtak műveikhez; s az újabb nemzedékek teljesítményeihez is. A fiatalabbak közül a második *Forrás*-nemzedék jellegadó alakjairól, Király Lászlóról és Farkas Árpádról igen megbecsülő hangon és részletesen értekezik. Királyt úgy mutatja be, mint aki „láthatóan szintézisre törekszik”, aki „nem oktatni akar, de gondolkodtatni”, s akinél a „népdal könnyedségével és tömörségével jól megfér a szabadvers nagy lélegzetű sora és sodrása”. S hogy „szép a szándék, szép a forma (...) s ami biztosíték a jövőre: az a szép alázat: / »Meghajtom fejem, / a tenger igazságos; // akkor is, ha beszédem nem érti meg.«”⁴² Farkast pedig úgy jellemzi, hogy nála a kezdeti „hetykeséget” már szorongás, egyfajta keserű „népi groteszk” is kíséri; az „ifjonti kivagyiságot” valóságos szemlélet és tárgyban, megformálásban táguló látóhatár övezi.⁴³ Az 1967-es *Vitorla-ének* című (Lászlóffy Aladár válogatásában megjelent), huszonnyolc fiatal költőt felvonultató versantológia kapcsán viszont fanyarabb tónusban indokolja felemás érzéseit – arról, hogy az szerinte „kései”, s „egyenetlen”.⁴⁴

És mindemellett kétségtelenül irodalomtörténészeket megszegyenítő tömörséggel fogalmazza meg véleményét prózai, epikai művekről is. A *Forrás*-próza elbeszélésalakzatainak lirizáló, stilizáló és szubjektívizáló tendenciáit ugyancsak árnyalatosan, egyszersmind körültekintő lényeglátással fejt föl – Szilágyi István korai novellisztikájáról beszélve: „Szereti az első személyes előadást, a közvetlen hangot, a cselekménybe beleszórt, indulatos belső monológokat; a leíró részeket képekkel, hasonlatokkal fűszerezi. (...) Szilágyi elbeszélő prózájának ritmusa gyakran átcsap az élő beszéd ritmusa s a feszes versritmus között átmenetet képező, ún. olvasó ritmusba (...) fő erénye (...) az érzékletesség, a típus- és hangulatteremtés. Bár indításkor általában még kötelezőnek érzi a túlrészletező környezetrajzot, költői-filozofikus elmélkedéssel meg-

35 Sz. D., *Beszélgetés a rakparton ürügyén = A költő életei...*, i. m., 23.

36 Sz. D., *Egy költő, akire figyelni kell*, Utunk, 1965/25., 2.

37 Sz. D., *Szabálytalan kritika...*, i. m.

38 Sz. D., *Mi a jó és mi a rossz?*, Utunk, 1965/42., 2.

39 Sz. D., *A költő közérzete*, Igaz Szó, 1968/6., 943–944.

40 Sz. D., *Városi veréb, falusi flaszter*, Igaz Szó, 1967/5., 744–746.

41 Sz. D., *Megtévesztés*, Igaz Szó, 1967/11., 739–742.

42 Sz. D., *Igazságos tenger*, Igaz Szó, 1967/7., 108–113.

43 Sz. D., *Tallózó = A költő (régie és új) életei...*, i. m., 359.

44 Sz. D., *Huszonnyolc*, Igaz Szó, 1967/9., 427–431.

tűzdelve, de aztán gyorsan belelendül, ritmust, magával ragadó sodrást kap, s izgalmassá válik a mégoly banális cselekmény is; izgalmasabbá, mint a legfordulatosabb detektívregény. Jó lélektani érzékkel tud feszültséget kelteni.”⁴⁵ Meghökentően pontos, karakteres jellemzés ez az évtizedekkel későbbi nagyregények, a remekművek, köztük akár a *Hollóidő* szerzőjéről.

De kritikai könyvszemléteiben, rövid könyvszemléiben elismerőn tud szólni a sematizmust lassan levetkőző Nagy István szikár életerővel teli, saját „*elfogult merevségével*” is „*rousseau-i bátorsággal*” szembenező önéletrajzi regényfolyamáról is⁴⁶, méltatja Molter Károly, Kacsó Sándor élvezetes múltfelelevenítő emlékezéseit⁴⁷, vagy Méliusz József „*harmincéves hányódtatás után*” megjelent művét (*Város a ködben*), amelyet inkább valamifajta „*tragikomédiának*”, „*sorsdrámának*”, „*rémregénynek*”, s inkább „*hosszú-hosszú, itt-ott elégikus hangú elbeszélő költeménynek*”, mint prózának lát, s amely Proust mellett Alain Fournier-ra emlékezteti⁴⁸; és megbecsülően szól Tamás Mária amerikai útirajzáról (megjegyezve, hogy a fogyasztói társadalomról azért még mindig Huxley klasszikus remeke, a *Szép új világ* árulja el a legtöbbit)⁴⁹, vagy odaadó figyelmességet tanúsítva ír Táncsics Mihály, Koós Ferenc önéletrajzi emlékiratairól⁵⁰, Szabó T. Attila, Benkő Samu és mások (szak)munkáiról⁵¹ és egyéb könyvkiadványokról (a *Könyvtári Szemle* főmunkatársaként). Fogékony irodalomértését nemkülönben kiválóan tükrözik remek versparódiái Szemlér Ferencről, Márki Zoltánról, Méliusz Józsefről, Székely Jánosról, Lászlóffy Aladárról, Palocsay Zsigmondról, Gellért Sándorról, Farkas Árpádról.

Talán ennyiből is kitetszik, hogy Szilágyi Domokos rengeteg mélyre villantó egyéni megfigyeléssel teletűzdelt kritikai írásainak és (kis)esszéinek összessége nyilvánvalóan nem tekinthető a sokoldalú alkotói tevékenység forgácsának vagy melléktermékének. Az életműnek ehhez a szeletéhez hozzászámíthatjuk ráadásul izgalmas esztétikai-etikai elmélkedéseit és fejtegetéseit – például a lírai nyelvhasználatról⁵², a műfordítás műhelytitkairól⁵³, a forradalmiság tudatosságáról⁵⁴, vagy arról az ugyancsak sajátosan a költő szuverén világméreteire valló meggyőződéséről, miszerint a költészet semmi mással nem helyettesíthető egzisztenciális és kollektív jelentőségű szellemi védelemrendszer minden történelmi amoralitással szemben: „*A költészet örökletes gyógyír; a népé különösen. / Mindig akad valami, amivel szemben védtelen az ember. S amíg akad, addig van költészet is.*”⁵⁵ És ide számíthatjuk természetszerűleg verstani elemzéseit, műértelmező dolgozatait⁵⁶, világiro-

45 Sz. D., *Szabálytalan kritika...*, i. m., 459–460.

46 Sz. D., *Tallózó = A költő életei...*, i. m., 152–153.

47 Sz. D., *Tallózó = A költő (régi és új) életei...*, i. m., 360–361.

48 Uo., 357–358.

49 Uo., 358.

50 Uo., 362.; 150.

51 Uo., 150–151.; 358–359.

52 Sz. D., *Költői szóhasználat = A költő életei...*, i. m., 9–10.

53 Azt is állítva például, hogy „*a magyar nyelv sajátos helyzetéből adódóan fordítás-irodalma oly gazdag, hogy átlagon fölüli műveltséget szerezhet olyan ember is, aki egyetlen idegen nyelvet sem ismer.*” Sz. D., *Művészet vagy mesterség? = A költő életei...*, i. m., 205–207.

54 „*Bizony, bizony a boldogságot is meg kell szervezni előre. A Kánaánt.*»Ez a mi munkánk, és nem is kevés.«” Sz. D., *Forradalom után = A költő életei...*, i. m., 10–11.

55 Sz. D., *A költészet örökletes = A költő életei...*, i. m., 7. – A költészet létszükségleti primátusáról, a költő hivatásáról hangsúlyozza másutt is: „*A versírás: életforma. (...) Csak legyen tartalom. / Azaz: ne csak gyakorolja – élje a költészetet.*” Sz. D., *Kortársunk, Arany János*, i. m., 132–133.

56 Például: Sz. D., *Vajda János két verse = A költő (régi és új) életei...*, i. m., 314–319.

dalmi tárgyú eszmefuttatásait (a *Kalevaláról*⁵⁷, *Eminescuról*⁵⁸, *Stendhalról*⁵⁹, *Eliotról*⁶⁰), zeneesztétikai észrevételeit és kommentárjait (*Bartókról*⁶¹, népi gyermekdalokról⁶²), képzőművészeti értékeléseit (Nagy Albertről⁶³, Plugor Sándorról⁶⁴). Mindezeknek az akár töredékes tanulmány- vagy esszéműveknek, könyvbírálatoknak, kritikai futamoknak a teljes körű felderítése és összegyűjtése a különféle lapok, folyóiratok korabeli számaiból, s aztán kötetben való megjelentetésük még várat magára, de talán nem marad el. A Kántor Lajos, valamint a Pécsi Györgyi szerkesztette emlékkönyvek⁶⁵ jó néhány fontos darabot közölnek (Kántor Lajos külön is közzétett belőlük kettőt már 1986-ban⁶⁶), s az irodalomtörténeti kézikönyvek, bibliográfiák⁶⁷ is számos adattal szolgálnak a további kutatások számára. Szilágyi Domokos valóban összes műveinek hozzáférhetővé válása tehát egyszermind a poeta doctus műveltségének, gondolatvilágának, mindenséghorizontú szellemi igényességének az összetett és maradéktalan feltárulkozásához járul majd remélhetőleg hitelesen hozzá.

57 Sz. D., *Új Kalevala elé = A költő életei...*, i. m., 208–210.

58 Sz. D., *A költő életei = A költő életei...*, i. m., 11–12.

59 Sz. D., *Séta Mr. Eliot körül = A költő életei...*, i. m., 17–20.

60 Sz. D., *Tallózó = A költő életei...*, i. m., 153.

61 Sz. D., *Arany, Bartók és az aranymetszés = A költő (régí és új) életei...*, i. m., 354–355.

62 Sz. D., *Tallózó = A költő (régí és új) életei...*, i. m., 361.

63 Sz. D., *Tallózó = A költő életei...*, i. m., 190–191.

64 Sz. D., *Tallózó = A költő életei...*, i. m., 191.

65 *A költő életei...*, i. m.; *A költő (régí és új) életei...*, i. m.; *Kényszerleszállás: Szilágyi Domokos emlékezete*, szerk. Pécsi Györgyi, Bp., Nap Kiadó, 2005.

66 Kántor Lajos, *„most március még a vidék...”: Szilágyi Domokos írásai*, Kortárs, 1986/11., 70–71.

67 Kántor Lajos, Láng Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1944–1970*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1973; Bertha Zoltán, Görömbei András, *A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája 1971–1980*, Bp., Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1983.